

В. Н. КОНДРАТЈЕВА, РУССКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ
ОБ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ В БОСНИИ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (60—70-е
ГОДЫ XIX в.), „Наука“, Москва 1971, стр. 237.

Вера Николајевна Кондратјева позната је по бројним чланцима о националноослободилачком покрету југословенских народа.

И ова књига В. Н. Кондратјево ослања се на богати материјал из руске дипломатске грађе која се чува у Архиву спољне политике Русије. То су, прије свега, извјештаји руских конзула из Мостара, Сарајева, Дубровника и Београда и амбасадора из Беча и Цариграда који, поред осталог, доказују велико интересовање и систематску пажњу коју су руски дипломатски чиновници показивали за питање положаја сељака, систем намета и политику турске администрације у Босни и Херцеговини. Извјештаји руских дипломатских представника су тим важнији што се у њима често наилази на покушаје да се питања дубље сагледају, пронађу прави разлози сукоба и назре будући ток читавог процеса. Располажући таквом грађом, Кондратјева је могла вишеструко освијетлити питање земљишних односа у Босни и Херцеговини. Иако својој књизи није дала претенциозан наслов, она је пошла много даље од простог излагања садржаја докумената које је користила, улазећи дубље у ову сложenu проблематику; укрштајући понегдје изворе са литературом давала је цјеловитију слику и карактерисала борбу за рјешавање аграрних односа. Ваља истаћи да наслов ове монографије није сасвим адекватан садржају и да се добар дио материјала који саопштава односи и на педесете, а не само шездесете и седамдесете године прошлога вијека.

Ова књига подијељена је у пет глава. Само у првој, која третира карактер земљишних односа у Босни и Херцеговини средином XIX вијека, Кондратјева је у обимнијој мјери користила научну литературу. У овој глави дат је сажет историјат земљишних односа од турског освајања Босне и Херцеговине. Преглед је освјештен новим ар-

хивским материјалом, нарочито за период послје Париског мира 1856. У документима које је Кондратјева користила највише материјала о питању карактера земљишних односа тиче се правне несигурности, борбе за проширење посједа путем крчења, процес заузимања слободних земљишта, настојања Турака да земље слободних сељака експропришу и да њих претворе у чипчије. Кондратјева је у овом поглављу наводила и податке који се односе не само на Босну и Херцеговину већ и на друге крајеве југословенског дијела Балкана.

Друга глава третира *порезе, намете и феудалне обавезе сељака*. Пошто је изложила кратак преглед развоја феудалних обавеза у Босни и Херцеговини, Кондратјева је изнијела богат архивски материјал који допуњује наша знања о овим питањима. Она је све видове пореза, намета и феудалних обавеза подробније објаснила, како у питању њиховог садржаја тако и у систему убирања, који је, због разних злоупотреба, све више отежавао живот сељака.

У трећој глави (*Социјално-економски захтјеви сељака*) обрађују се сељачки отпори, који су били посебно јаки педесетих и шездесетих година XIX вијека. Централно мјесто у тим захтјевима заузимају они који су се односили на систем прикупљања пореза и намета. Кондратјева је доста широко приказала облике сељачког отпора и протеста и њихове политичке захтјеве, нарочито захтјеве устаника у Херцеговини под вођством Луке Вукаловића. Извјештаји добро упућених руских конзула дају значајније могућности за проучавање не само социјално-економске базе херцеговачких устаника већ и политичких захтјева устаника. Кондратјева је саопштила богат и драгоцен архивски материјал о разноврсним питањима

устаничког и уопште ослободилачког покрета у Херцеговини.

Четврта глава ове књиге посвећена је положају сељака у Босни и Херцеговини у току устанка и велике источне кризе 1875—1878. Премда је добар дио дипломатске грађе о овим питањима дјелимично искоришћен или објављен, ипак је грађа коју саопштава Кондратјева од великог значаја за изучавање како сељачког земљишног посједа тако и читавог низа питања која се тичу узрока, карактера и циљева устанка. Руски дипломатски документи дали су аутору право за тврдњу да су сељаци били основна друштвена снага која је одредила смисао и дала значај националноослободилачком покрету у Босни и Херцеговини. Добар дио ове главе посвећен је нарочито енергичном устанку у Херцеговини и политици Црне Горе према њему.

Овој занимљивој монографији дата су и два прилога: опширан извјештај руског вицеkonzула у Мостару Безобразова о стању у

Херцеговини 1861. и биљешка рускога konzула у Сарајеву А. Н. Кудрјавцева *Босна у географском, историјском и трговачком погледу* (писана 1870. у Сарајеву).

Монографија Вере Кондратјева превазилази оно што би се од ње по наслову и обиму могло очекивати. Научној јавности она пружа занимљиву и интересантну материју, доказујући још једанпут велику заинтересованост руске дипломатије за најразноврснија питања живота балканских Словена и изванредну важност руске дипломатске грађе за изучавање ослободилачког покрета балканских народа. Ова грађа у рукама једног таквог зналца балканске, а нарочито југословенске прошлости, омогућила му је да створи дјело трајније научне вриједности које југословенска историографија, а и свјетска балканистика, неће моћи да мимоиђу кад год буду изучавале живот и социјално-политичке захтјеве босанско-херцеговачких сељака у XIX вијеку.

Р. Јовановић

ГОДИШЊАК ЦЕТИЊСКЕ ГИМНАЗИЈЕ, 1969/1, 1970/2.

Поводом 25-годишњице ослобођења Цетиња и 50-годишњице Комунистичке партије Југославије, гимназија „Ђорђе Јопчић“ у Цетињу покренула је 1969. године *Годишњак цетињске гимназије*. Те године изашао је први број Годишњака под редакцијом Драгице Војиновић, Станка Рогановића и одговорног уредника Душана Мартиновића. Покретањем Годишњака Редакција је жељела да у границама својих могућности испуни дуг према ранијим генерацијама цетињске гимназије.

У првом броју Годишњака објављени су следећи радови: Обавјештење Редакције о покретању Годишњака и његовој основној намјени, Душан Ј. Мартиновић — *Поводом двадесетпете годишњице ослобођења Цетиња* (5—15); у рубрици „Из историје цетињске гимназије“ радови: др Нико С. Мартиновић — *Наставни план и програм*

Цетињске гимназије по оцјени П. А. Ровинског (19—28), Василије Лукић — *Предлог професора Филипа Ковачевића „о устројству државне књижаре на Цетињу“ упућен министарству просвјете* (29—32), Ристо Ј. Драгићевић — *Два извјештаја директора цетињске гимназије Мирка Мијушковића: о школској згради и наставницима гимназије* (33—46), др Воко Пејовић — *О личности и дјелу Душана Вуксана* (47—51), мр Јован Чађеновић — *Видо Латковић — књижевни историчар и професор* (54—56) и Павле Ђоновић — *Сјећање на један некролог* (58—62); у рубрици „Научни и стручни чланци“ објављена су три рада: Душан Ј. Мартиновић — *Поднебље Цетињског поља* (70—78), Момчило Космајац о алгебарским операцијама (79—85) и Павле Газивоца — *Значај и улога ученичких заједница у савременој школи* (87—91); у руб-